

МЕТОДИЧНА СПАДЩИНА М.М.ШКІЛЬНИКА ТА СУЧАСНА ШКОЛА

УДК [811.161.2:372.8]: 929

ПЕДАГОГ ІЗ ВЕЛИКОЮ БОЖОЮ ІСКРОЮ

Олександра Сербенська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет журналістики, кафедра радіомовлення і телебачення,
вул. Генерала Чупринки, 49/301; 790044, м. Львів, Україна,
тел.: (80322) 394030*

У статті подано спогади про Михайла Михайловича Шкільника, видатного українського патріота, ученого-методиста, який творив українську школу для України. Одним із напрямків його діяльності була розробка проблемного навчання української мови середній школі.

Ключові слова: метод, проблемний метод, методист, національне виховання.

Михайло Шкільник належав до когорти тих Учителів, у діяльності якого виявилися найкращі традиції української педагогічної думки, вона була тією пульсуючою судиною, через яку вливалася жива кров у хворий організм українського шкільництва, тією силою, яка не давала нашій школі і українській педагогіці остаточно зійти на манівці національного нігілізму, що, як злоякісна пухлина, підточував живе тіло національного, смертоносними метастазами нівечив ідеали народного, загальнолюдського.

Михайло Михайлович Шкільник народився 5 травня 1910 року в селі Маковиську (тепер територія Польщі), помер 22 серпня 1989 року у Львові.

Професорові Юліанові Редькові як деканові філологічного факультету Львівського державного педагогічного інституту і членові кафедри української мови, де впродовж 1953-1959 років працював Михайло Михайлович, були відомі не лише анкетні дані педагога, а й такі, що про них у радянський час небезпечно було говорити. Про свого колегу професор залишив рядки, сповнені щирих товариських почуттів і правдивої поваги. Він пише: “Не легко було селянському синові здобувати освіту, а ще важче – одержати роботу, щоб заробити шматок хліба. Закінчив учительську семінарію в 20-х роках, коли Галичину окупувала новостворена Польська держава, що поставила перед собою завдання полонізувати всі національності меншості, а перш за все – українців. “Польща для поляків” – під таким гаслом уряд Пілсудського проводив свою денационалізаційну роботу, сподіваючись, що протягом 25 років, на які вона одержала мандат на володіння Галичиною, тут уже українців не буде. Денационалізацію, звичайно, треба було починати від дітей: із 3662 українських початкових шкіл було залишено всього 770 (а згодом мали й ці зникнути!), 3000 українських шкіл перетворено в польські, тисячі вчителів-українців звільнено з роботи або запропоновано вчительську посаду на Познанщині. На їх місце

прибули вчителі-поляки, що мали виховувати з українських дітей польських патріотів. У таких умовах молодому українцеві, випускникові вчительської семінарії та ще й вихованцеві забороненого польським урядом “Пласту” нічого було й думати про посаду вчителя в державній школі. Боротьбу за душі дітей розгорнуло “Українське Педагогічне Товариство”, створюючи сотні дитячих садків, початкових, середніх і професійних шкіл “Рідної Школи”. У “Рідній Школі” і став працювати ентузіаст народної освіти Михайло Шкільник з 1931 року”.

Доцент Богдан Григорович Ключковський додає ще кілька фактів. Він згадує, що в 30-их роках М. Шкільник, працюючи вчителем молодших класів у школах Люблінського воєводства, склав кваліфікаційний іспит за спеціальністю історія, одержав право працювати вчителем 5-7 класів. 1937 р. вступив у Люблінський університет на факультет педагогіки і психології, однак студії, перервала Друга світова війна.

Праця в школах Львова та Львівщини, з якими після війни педагог пов’язав своє дальше життя, спостереження за роботою багатьох учителів, контакти з ними загострили в Михайла Михайловича почуття відповідальності за стан викладання рідної мови та літератури; уроки зазвичай були сіренькі, нудні, не збуджували в учнів зацікавлення; його боліло те, ще величезні виховні можливості, які криються в цих предметах, більшість учителів не вміє використовувати. А це – розвиток логічного мислення при вивченні граматики, засвоєння багатющих скарбів лексики і фразеології, пізнання “духу мови”, “духу слова” і естетичної краси його, осягнення здобутків культури.

Разом з працівниками обласних органів народної освіти Михайло Шкільник налагоджує контакти з учителями, бере на себе обов’язок вчити вчителів, збудити в них бажання застосовувати нові методи ведення уроків, які захоплювали б учнів, відійти від усталеного шаблону “подача нового матеріалу”, “закріплення матеріалу”, що панував у наших школах; його щирим прагненням було “розворушити” учителів, активізувати їх до постійних пошуків, викликати в них потребу пізнавати секрети педагогічної творчості, заглиблюватися в них, відходити від догм, працювати над збагаченням своїх знань, удосконаленням свого педагогічного “я”. Участь в учительських нарадах, конференціях, тісні контакти з працівниками обласного відділу освіти, які всіляко підтримували ентузіастичні пошуки методиста, праця в Інституті удосконалення вчителів, знайомство з багатьма вчителями – все це творило добру енергетику в методичній праці не лише на Львівщині. Михайла Михайловича запрошують на конференції, наради в інші області УРСР.

Михайлові Михайловичу пощастило в тому, що його добрі наміри й починання мали не лише цілковите схвалення, а й реальну підтримку обласного відділу народної освіти, де в повоєнні роки на відповідальній посаді працював його щирий однодумець і приятель, великий патріот, шанувальник рідного Слова Василь Шевчик. Під час війни вони разом вчителювали в школах Городецького району, а згодом у Львові, викладаючи українську мову та літературу. На жаль, помер молодим – у сорокарічному віці, не встигнувши реалізувати ще багато добрих справ, які навіть в ті нелегкі часи могли мати позитивні для розвитку національної культури результати.

Повне взаєморозуміння щодо поліпшення організації навчально-виховного процесу у викладанні української мови та літератури склалися з Інститутом удосконалення підготовки вчителів, де працювали прекрасні організатори роботи з учителями-словесниками Петро Бондар і Зіновій Щур. Їхні приятні стосунки з Михайлом Шкільником та іншими членами кафедри української мови сприяли тому, що з викладачами області проведено чимало цікавих практичних занять, обговорень навчальних програм; досвідчені педагоги ділилися досвідом роботи, молоді – мали змогу одержати консультації. І було

розуміння того, що в часи наступу на духовні надбання українського народу потрібна посилена праця на тих уроках, де можна прищепити дітям повагу і любов до свого рідного.

Постійна праця з учителями – на курсах, конференціях, нарадах, новаторські статті у педагогічних виданнях приносять йому заслужене визнання – Михайло Михайлович Шкільник виходить у ряди найкращих учителів західних областей УРСР. За ним закріплюються характеристики *визначний методист, ентузіаст методики, небуденний талант чудового вчителя, педагог-новатор, найдосвідченіший вчений-методист, вчитель учителів* та ін. За відмінну навчально-виховну роботу його нагороджують грамотою Міністерства освіти УРСР (1954 р.), присвоюють звання заслуженого вчителя УРСР (1956 р.), стає науковим кореспондентом Українського науково-дослідного Інституту педагогіки в секторі мови.

На працюючий ум і працюючі руки методиста-ентузіаста завжди чекала улюблена праця, нагода реалізувати свої добрі задуми, у які він занурювався з головою. Так, упродовж трьох років (1948-1951) М. М. Шкільник викладав методику в одинадцятих педагогічних класах, що готували вчителів початкових класів. То була, як пам'ятаю зі слів педагога, дуже вдячна аудиторія, яка не лише розумом, а й серцем сприймала його настанови й поради. Початкові класи, на глибоке переконання методиста, надзвичайно важливий етап навчання. Право так твердити дав йому величезний досвід викладання в молодших класах, експерименти, постійні контакти з учителями. У своїй книжці про засвоєння учнями граматичних понять він писав: "Особливо важливе значення має лексико-логічна підготовка учнів молодших класів, поступове засвоєння мовного матеріалу. Чітко продумана й послідовно проведена робота над засвоєнням лексичних значень слова... сприяє виробленню навичок порівняння, узагальнення, класифікації та значною мірою абстрагування в процесі вивчення мовних явищ". Методист акцентував на тому, що вчитель повинен навчити учнів розрізняти звичне, побутове розуміння слів і утворених на їх основі термінів (приміром, слова *час, число, рід*).

Значення слова, вміння педагога вникнути в мовний "світ" учня, знайти методи роботи над збагаченням його словника – одна з найулюбленіших тем Михайла Михайловича. Одним із ефективних способів у цій роботі такий: Михайло Михайлович брав підручники з різних предметів і з пройдених тем виписував слова – а інтуїція педагога підказувала йому, які варто виписувати, – і давав учням, щоб пояснили їхнє значення. Результати такого експерименту часто були непередбачувані для педагогів, змушували їх шукати нові форми в словниковій роботі, траплялися курйози. Кілька прикладів, які, пам'ятаю, любив наводити методист: вислів *моторний хлопець* п'ятикласники пояснювали: *хлопець, який знає мотори*; слово *ліберал* старшокласники тлумачили *великий пан*; *принциповий* – такий, що вперто *стоїть на своєму*; *демократ* – *той, який робить те, що йому подобається, що хоче*. Багато учнів значення слова розкривали дуже приблизно, вказували лише на якісь окремі ознаки поняття, назване словом значення багатьох слів взагалі не могли пояснити.

Пам'ятаю не одну розмову на цю тему. Ми згадували цікаві приклади з життя рідних, близьких. Приміром, п'ятирічний Андрійко, переглядаючи мультик на казку Кіплінга (російською мовою) про допитливого слоника, який, ще не маючи хоботка, скрізь сунув свого носика, на моє зовсім випадкове запитання, що означає *любопытный слонёнок*, впевнено відповів: *любить птити*; а вже як першокласник у читанці, навдивовижу багатий "патріотичними текстами" у вислові *під проводом робітників селяни здобули перемогу* вислів *під проводом* тлумачив – *під таким дротом*.

Коли після перших відвідин вченої ради на факультеті іноземних мов, куди з Росії переїхав працювати професор Чичерін, його запитали, чи все він зрозумів, професор

кинув головою, але кинув фразу “*Не понимаю, почему так много говорили о питании*” (йшлося про українське слово *питання*, яким, до речі, у діловому мовленні часто надуживають). Подібні приклади методист фіксував, узагальнював, популяризував різного типу словники, вчив, коли і як доцільно їх використовувати. Розвиток активного словника людини, на переконання Михайла Михайловича, це робота впродовж усього життя, спочатку під наглядом батьків, учителів, згодом важливу роли відіграє контроль, самоконтроль, звичка користуватися довідковою літературою; усвідомлення того, що мова, як ментальний феномен, потребує постійного плекання.

Пригадую, як наполегливо, витрачаючи великі зусилля, Михайло Шкільник прагнув подолати закорінені у свідомості словесників погляд щодо т.зв. “йотованих звуків”. У лекціях, багатьох статтях доступно для широкого вчительського загалу пояснював різницю між буквами і звуками, складав відповідні таблиці, багато працював, щоб відновити наші традиції у ставленні до живого слова, яке вкрай занедбане. Згадаймо, як про живе мовлення свого часу говорив наш видатний учений Василь Сімович: “Більшого недбалства, більшої неохайності й увияти собі не можна”. Педагог підбирав цікаві приклади, щоб показати, як уміння робити звуковий аналіз слова допомагає правильно визначати морфеми (наприклад у словах *посаджений, приклеєний, зроблений* корінь *-садж-, -клей-, -робл-*, суфікс один – *-ен-*), допомагає засвоїти правописні правила. Розділові “фонетика”, одному з найслабше опрацьованих у підручниках з української мови 50-60 років, Михайло Шкільник присвятив ряд статей, які й на сьогодні не втратили своєї вартості – “Вивчення фонетики в 5 класі”, “З досвіду викладання фонетики”, “Розрізнення звуків і букв”, “Використання прийому порівняння на уроках мови” та ін.

1953 р. М. М. Шкільника запрошують працювати викладачем методики на кафедрі української мови Львівського педагогічного інституту. Він органічно влився в колектив, де вже працювали досвідчені педагоги високої школи та поважані науковці – Ю. Редько, Г. Шило, Н. Корнієнко, М. Доленко. Завідувач кафедри Б.Кобилянський постійно проводив науково-теоретичні семінари, конференції, на які часто приходили вчителі-словесники, з якими кафедра підтримувала тісні контакти і які забезпечували фахове керівництво педагогічною практикою студентів. Серед таких учителів-ентузіастів пам’ятаю Михайла Кибальчича – викладача української мови та літератури СШ № 28. Інтелігентний, ерудований, він завжди був бажаним учасником кафедральних заходів.

Кафедра мала в Україні добре ім’я, їй, як одній з найсильніших, дали право відкрити аспірантуру (упродовж 1954-58 рр. під керівництвом Бронислава Володимировича Кобилянського навчалося шість аспірантів, які успішно захистили кандидатські, а дехто згодом – і докторські).

Для творчої праці атмосфера на кафедрі була винятково сприятлива. Тут завжди готові були дати добру пораду, допомогти. Михайло Шкільник поглибив свої науково-методичні пошуки, написав дисертацію про формування в учнів граматичних понять іменника, яку блискуче захистив 1965 р. в Одеському університеті. Видана монографія на цю тему мала винятковий успіх, була підсумком багаторічних роздумів, експериментів, справедливо була визнана новим словом у педагогічній думці. М. М. Шкільник був також автором (співавтором) п’ятьох підручників для шкіл з польською мовою викладання, у 1970 р. вийшов підручник української мови для шкіл з російською мовою викладання. За участю Михайла Михайловича вийшов також підручник української мови для 5 класу. Педагог уклав таблиці до розділів “Фонетика” і “Будова слова” з методичними вказівками щодо їх використання. У підручниках, монографіях, опублікованих науково-теоретичних порадах виявився небуденний хист майстра-педагога, прекрасного знавця дитячої психіки, законів сприйняття складних граматичних понять.

Ми завжди подивлялися ту велику іскру Божу, яка ніколи не потухала в його серці. Так, уже працюючи в педагогічному інституті, а з 1959 р. викладачем, а згодом доцентом кафедри української мови у Львівському національному університеті імені Івана Франка, маючи загальне визнання, Михайло Михайлович залишив за собою один клас у школі, який був для нього своєрідною лабораторією. Він проводив уроки в школі, бо виходив з засади, що не можна давати студентам і вчителям рекомендацій, не апробованих на практиці. Викладаючи курс методики, педагог заздалегідь давав студентам теми уроків, які вони повинні підготувати і провести. Студенти вивчали літературу, підбирали приклади і обговорювали на заняттях. Після цього йшли в клас-лабораторію, і лише кілька хвилин перед дзвоником методист призначав, хто проводитиме урок. Про кожний гарний урок Михайло Михайлович захоплено розповідав на кафедрі. Найбільшою прикрістю для нього було легковажне ставлення студента до майбутньої професії. Любив посилатися на В. Сухомлинського, який не раз повторював, що українську мову повинні викладати найрозумніші, найталановитіші, у яких розвинуте почуття великої відповідальності за стан навчання рідної мови.

Михайло Михайлович, як ентузіаст, прихильник нових ефективних методів у навчанні мови, один з перших в Україні почав складати алгоритми до багатьох тем, популяризуючи алгоритмічні прийоми серед учителів, викладачів високої школи, спонукаючи їх до праці над складанням нових алгоритмів дії, про що згадує чимало його послідовників. До сьогодні, користуюся, приміром, Шкільниковим алгоритмом, що допомагає розрізнити групи іменників чоловічого роду другої відміни на *-р*, не плутати закінчень, уникати помилок (так: *мулярА, столярА*, але *слюсарЯ, кухарЯ, виноградарЯ, вічарЯ; командирОМ*, але *поводарЕМ; столярИ, мулярИ, командирИ*, але *школярІ*). Вдалося скласти добрі алгоритмічні дії до засвоєння складних тем з пунктуації (приміром, кома перед ЯК, АБО, ЧИ), з правопису.

Відтворюючи образ Михайла Шкільника як педагога, людини, не можна не згадати його манеру спілкуватися зі студентами, колегами, де було чимало неповторного, а в багатьох моментах наскільки індивідуального, що годі уявити собі щось подібне в когось іншого. Навіть коли минають десятки років, характерні епізоди залишаються в душах яскравим спогадом, збагачуючи почуття людяності, зміцнюючи віру в добро, правду, людську порядність. Згадує колишня студентка українського відділу педагогічного інституту (згодом працювала лаборантом кафедри української мови) Ганна Завада: “Завжди був погідний, уважний до всіх, зичливий, ніколи не підвищував голосу, щоправда, іноді любив під час лекцій щосили вдарити рукою по столі, і від гуку здригалися ті, які, примостившись на задніх партах, були занурені в проблеми, далекі від теми лекції”.

Надзвичайно тепло згадує Педагога випускник 1978р. факультету журналістики і колишній слухач підготовчих курсів Мирослав Мелень, який слухав виклади Михайла Михайловича. Навчалися переважно хлопці, демобілізовані з армії, деякі прийшли з виробництва. Доводилося впродовж кількох місяців опрацювати з ними шкільну програму і не просто повторити засвоєний у школі матеріал, який подавали “порціями” у 4-8 класах, а говорити вже з дорослими людьми про лінгвістичні категорії, розвивати лінгвістичне мислення.

І коли хтось зі слухачів не засвоїв теми, Михайло Михайлович не картав його, а своєрідно виявляв своє невдоволення – він ховав голову під стіл, мовляв, йому дуже соромно, слухач його ганьбить. І це спрацьовувало більше, ніж будь-які нотації. А ще: поважного Педагога з хлопцями в’язала “футбольна” дружба – вони разом ходили на матчі.

Приємне “свято” мало свій ритуал: забитий гол відзначали ковтком доброї горілки, заделегідь запасаючись чарочками.

Високі якості Людини-громадянина, Педагога, вченого-експериментатора і аналітика дали в особі Михайла Шкільника органічний сплав, що виразно виявлявся в усьому. Для нього не було дрібниць у роботі зі студентами, усе вважав важливим, в усьому проявляв себе до кінця, святом ставала кожна вдала знахідка щодо поліпшення навчального процесу. Не повчав, не любив менторства, а проводив зі студентами постійний живий діалог.

Михайло Михайлович збирав матеріал до Словника мови Франка і давав коментарі до окремих праць п'ятдесятитомного зібрання його творів. Уже літня людина, він їздив у Карпати збирати діалектний матеріал. Легко, навіть з якимось піднесенням збирався зі студентами у короткі подорожі, мандрував з ними по Прикарпаттю, відтворював велич княжого Галича, ходив стежками Ярослава Осмомисла, кланявся разом зі студентами останкам козаків, відвідуючи козацькі могили.

Михайло Шкільник, скромний, чесний, без високих титулів і посади, мав громадянську мужність виступити проти тих, які вважали себе сильними світу цього, коли бачив професійну некомпетентність і людську не порядність (взяти хоча б історію з критикою шкільного підручника, коли за справедливі, аргументовані зауваження йому довелося зазнати чимало неприємностей), і ставав незахищеним, як дитина, перед людським лицемірством, дволичністю. Історія видання його посібника – це по суті знущання з уже тяжко хворого автора, який безсилий був захистити себе, приклад кричущої соціальної незахищеності вченого, дослідника, а то й просто людини. Редактор самовільно переробляла цілі розділи, перекручувала сам зміст, спекулювала добрим іменем автора.

Останні роки, втомлений тяганою з виданням посібника, хворобою, писав до свого приятеля М. Паночка: “Почуваюся погано. Чуюся вельми самотнім, телевізор відібрав у мене сім'ю і всіх близьких. А у мене багато нових думок, що стосуються підручників і методики в цілому”.

Але ніщо не могло вбити віри Педагога в людей і добро. Він любив людей і легко сходився з ними, шанував у них шляхетність, працьовитість, органічно не сприймав кон'юнктури, але розумів й слабості людські і вмів вибачити їх. Інтелігентність, толерантність, широкий погляд на речі, чуття нового, відсутність догм і шаблонів – усе це приваблювало в ньому; спілкування з ним завжди було приємним, залишало почуття доброго, джерельного. Зворушливо щирим було його ставлення до членів великої родини, піклувався про племінників-сиріт. Його буквально переповнювала тиха радість, коли міг зробити для них щось приємне.

До нього горнулася молодь, учителі, його колеги, бо мала ця людина велику притягальну силу, яку живили мудрість народу, Сином якого він не тільки визнавав себе, а й працював для нього.

---

1. *Ключковський Б. Г.* Педагог – методист за покликанням // Методичні читання, присвячені 80-річчю від дня народження М. М. Шкільника. Тези доповідей та повідомлень. 17-18 травня 1880 року. – Львів, 1990 – С.18-19.

2. *Редько Ю. К.* 80-річчя від дня народження Михайла Шкільника // Методичні читання... – С.3.

3. Методичні читання, присвячені 80-річчю від дня народження М. М. Шкільника. Львів, 1990. – С.27, 50-51, 46-48

GOD-GIFTED TEACHER

Oleksandra Serbens'ka

*Ivan Franko National University of Lviv
The department of Journalism,
49/301, Chuprynyk Str., 790044 Lviv, Ukraine,
phone: (380322)394030*

In the article reminds about the famous Ukrainian scientist and pedagogue M. M. Shkilnyk are presented. He was the greatest Ukrainian patriot, which have created the new problem method of learning Ukrainian language in the secondary school.

Key words: method, problem method, Methodist, national education

ПЕДАГОГ С БОЛЬШОЙ БОЖЬЕЙ ИСКРОЙ

Александра Сербенска

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра радиовещания и телевидения,
ул. Генерала Чупринки, 49/301; 790044, г. Львов, Украина,
тел.: (80322) 394030*

В статье поданы воспоминания о Михаиле Михайловича Шкильнике, выдающемся украинском патриоте, ученом-методисте, который создавал украинскую школу для Украины. Одним из направлений его деятельности была разработка проблемного обучения украинскому языку в средней школе.

Ключевые слова: метод, проблемный метод, методист, национальное воспитание.

Стаття надійшла до редколегії 2. 11. 2009

Прийнята до друку 20. 01. 2010